

Darvai Tibor

ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar

A szocialista neveléslélektan megteremtése Magyarországon az 1960-as években^{1 2}

Az ötvenes évek eleji pedológiai határozatot és a nyugati típusú lélektan „elhallgattatását” követően az 1957-től fokozatosan kiépülő és konszolidálódó Kádár-korszakban lehetőség kínálkozott a szocialista – azaz a nem polgári – neveléslélektan megteremtésére az állampárt támogatásával. E tényrt támasztja alá, hogy a hatvanas évek végére és a hetvenes évek elejére a neveléstudomány és a lélektan metszetében elhelyezkedő speciális tudományterület már több akadémiai doktorral is rendelkezett.

Kutatásunkban ennek a változásnak a történetét vázoljuk fel. Elsőként a korszakban végbemenő politikai és oktatásügyi előzményeket és változásokat, majd a neveléslélektani területtel foglalkozó kandidátusok és akadémiai doktorok mintázatát, végül pedig a szocialista neveléslélektan megteremtésének következményeit mutatjuk be.

Tudománypolitika, neveléstudomány és lélektan az ötvenes években és a hatvanas évek elején a szocialista magyar államban

A szovjet tudománypolitikát követve a Magyar Dolgozók Pártjának 1950-es határozatával Magyarországon is, mint valamennyi szovjet befolyás alatt álló országban, megsemmisítették a nyugati eredetű tudományos irányzatokat és intézményeket. A genetikától kezdve a lélektanon át a pedológiáig (Golnhofer és Szabolcs, 2013; Knausz 1986; Sáska, 2005, 2008, 2011, 2017). A sztálini hidegháborús politika fő motívuma a kelet és nyugat közötti szakadék elmélyítésében, a harmadik világháborúra való felkészítés jegyében az „ők” és a „mi” közötti különbségtétel nyilvánvalóvá tételében és az értelmiség féken tartásában keresendő.

A magyar politikai elit és híveik a Mérei Ferenc és a Faragó László által vezetett Országos Neveléstudományi Intézetet (ONI) ellenségnek kiáltották ki (Péter, 1954). Az intézetet és annak vezetőit vádolták többek között a burzsoá, nyugati eredetű ideológiák kiszolgálásával, a tankönyvkiadás zavaraiért és a munkás-paraszt származású gyermekek magas lemorzsolódási arányáért is (Lázár, 1950; Péter, 1954; Sáska, 2008).

Az áprilisi oktatáspolitikai határozat egyben azt is jelentette, hogy az ötvenes évek eleji, Sztálin politikáját követő berendezkedés felszámolta azt a Mérei által is képviselt gyermekközpontú pedológiát, amely még a Sztálin előtti időben a Szovjetunió legfőbb pedagógiai megközelítése volt. A magyar politikai vezetés ideológiája ugyanaz volt, mint Sztáliné a harmincas évek elején: a lélektan által megfogalmazott autonóm gyermekképe

nem egyeztethető össze az újra- és átértelmezett marxizmussal, s annak emberképével. A gyermekközpontú iskola helyébe az államközpontú pedagógia lépett (Sáska, 2015b.). A pedológia helyét a pedagógia vette át. A lélektan mint önálló diszciplína megszűnt. E terület egyrészt az orvostudományba, másrészt a természettudományos objektivitású pavlovi fiziológiába olvadt be, harmadrészt pedig a pedagógiai logikának lett alávetve.

Az oktatáspolitikai határozat elérte céljait és átrendezte a neveléstudományi mezőt. A monopolhelyzetbe hozott rendszerhű új neveléstudományi elit felépítette a párt elvárásaihoz szorosan illeszkedő szocialista pedagógiát (Golnhofer és Szabolcs 2013; Knausz, 1994; Mihály, 1999; Sáska, 2015a). Az új neveléstudományon belül talán a didaktika lett a legfontosabb részdiszciplína (Sáska, 2009). Másképpen fogalmazva ez azt jelentette, hogy a tanítás-tanulás folyamatának minden szegmensét a pedagógiai és nem a lélektani szempont határozta meg. Következésképpen a tankönyvek írása és szerkesztése, a továbbképzések, a tanfelügyelet – formálisan mindenképpen – ezt a felfogást követte.

Hidegháborús szempontok alapján hozott döntéssel diszkreditálták a lélektan nem materialista alapon nyugvó irányait, s így a pedológiát is. Nem meglepő, hogy a poszt-sztálini „békés egymás mellett élés” korszakában lazítják fel a száműzetés szabályait. A világpolitikai helyzet, az új hidegháborús környezet, illetve a nemzetközi kapcsolatok is kedveztek ennek a folyamatnak.

A száműzött tudományok, köztük a lélektan számára történelmi pillanat volt Hruscsov hatalomátvétele. 1956-ban az SZKP XX. Kongresszusán Hruscsov beszédében antisztálinista politikát hirdetett, s természetesen ez politikai változás a szovjet oktatáspolitikai mezőt sem hagyhatta érintetlenül. A szovjet neveléstudomány régi szereplői az új pártideológiát éppen úgy szakmásították, ahogyan ezt máskor is megtették a korábbiakkal.

Az új hruscsovi politika jegyében a pedagógia és a neveléstudomány desztalinizációja is megindult.¹ Ennek nyilvánvaló jele a Szovjetszkaja Pedagogika 1956-os 8. számában a „Sokrétűen és alaposan tanulmányozzuk a gyermeket” című tanulmány megjelentetése

A magyar politikai elit és híveik a Mérei Ferenc és a Faragó László által vezetett Országos Neveléstudományi Intézetet (ONI) ellenségnek kiáltották ki (Péter, 1954). Az intézetet és annak vezetőit vádolták többek között a burzsoá, nyugati eredetű ideológiák kiszolgálásával, a tankönyvkiadás zavaraiért és a munkás-paraszt származású gyermekek magas lemorzsolódási arányáért is (Lázár, 1950; Péter, 1954; Sáska, 2008).

Az áprilisi oktatáspolitikai határozat egyben azt is jelentette, hogy az ötvenes évek eleji, Sztálin politikáját követő berendezkedés felszámolta azt a Mérei által is képviselt gyermekközpontú pedológiát, amely még a Sztálin előtti időben a Szovjetunió legfőbb pedagógiai megközelítése volt.

A magyar politikai vezetés ideológiája ugyanaz volt, mint Sztáliné a harmincas évek elején: a lélektan által megfogalmazott autonóm gyermekképe nem egyeztethető össze az újra- és átértelmezett marxizmussal, s annak emberképével.

volt.² A Szovjetszkaja Pedagógika irányadó cikke szerint az új neveléstudománynak vissza kell hoznia a gyermeket a pedagógiába. A sztálini maradványoktól megtisztított marxista elmélet keretein belül szükséges vizsgálnia a gyermek életkori sajátosságait és reflektálnia kell az ember lelki-pszichikai fejlődésére (Sz. N. 1957). Az új szocialista neveléstudomány félfordulatot tett, – helyeselte az 1936-os SZKP KB határozatot, azaz a pedológia felszámolását –, azonban részben, mégis rehabilitálta a pszichológia újraértelmezett marxista – azaz hangsúlyozottan nem polgári – változatát (vö. Sáska, 2008).

A marxista neveléstudomány metamorfózisaként értelmezhető az a tény is, hogy az ember teljes alakíthatóságába³ vetett pedagógiai hitvallás megtestesítőjeként értelmezett Makarenko helyét a megértőbb pedagógusként interpretált Szuhomlinszkij vette át.⁴

Összességében azt mondhatjuk, hogy a sztálini korszakban helyzetbe hozott neveléstudósok az új kurzus pártideológiáját éppen úgy lefordították a pedagógia nyelvére – azaz szakmáították –, ahogyan ezt a korábbiakkal is megtették.⁵ A szervezeti, személyi kontinuitás lényegében megmaradt.

A szovjet politikában és a vele szimbiózisban élő neveléstudományban bekövetkezett változások híre eljutott a szovjet érdekszféra valamennyi nemzeti neveléstudományához. Az 1956-os forradalom után megjelent Pedagógiai Szemle legelső, 1957-es számában a Szovjetszkaja Pedagógia folyóiratából átvett és lefordított cikk „*Sokrétűen és alaposan tanulmányozzuk a gyermeket*” volt a nyitás egyik első hivatalos mozzanata.⁶

A majd egy évtizedig kiszorított helyzetbe kényszerített pszichológia újraintézményesülése elkezdődött a puhuló ideológiai és tudománypolitikai körülmények között. 1957-ben az Akadémia II. Osztályán belül létrejött a Lélektani Bizottság, amely neve 1958-ban Pszichológiára változott.⁷ A pszichológiának a neveléstudomány alóli emancipációját és a két egyenrangúvá váló tudomány lassú intézményes elválását abból is érzékelhetjük, hogy ugyanabban az időpontban – 1958-ban – indulnak el az évente megjelenő „*Pszichológiai Tanulmányok*” és a „*Tanulmányok a Neveléstudományok Köréből*” című könyvsorozatok. 1960-tól kezdve újra megjelenik a *Magyar Pszichológiai Szemle*, egy évre rá pedig a *Magyar Pedagógia is*. Ez az szinkronitás nem lehet a véletlen műve.

A pszichológia növekvő autonómiáját mutatja, hogy 1962-ben megalakulhatott a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság (MPTT). 1963-ban megindul az önálló pszichológusképzés az ELTE-én (Kovai, 2016). Az intézményesüléssel együtt az önmagában is megosztott lélektani diszciplína igyekezett egyrészt magától eltolni a marxista filozófiát, másrészt együttműködve-elszakadni a pedagógiától, és harmadsorban pedig konfliktusmentesen elválni az orvosi-területen maradt pszichiátriától (Pléh, 1998 2016).

Jelentősnek mondható a lélektan újraintézményesülését mutató változások sora, azonban nem szabad elfelejteni, hogy a hatvanas évek elején mindössze egy kis kör művelte és gyakorolta akadémiai, klinikai vagy alkalmazott területen a pszichológiát (Pléh, 2016). A neveléslélektan művelői, akik az alkalmazott lélektan egyik ágát gyakorolták, voltaképpen érintetlen, szabadon hagyott területre léptek.

Kandidátusok és akadémiai doktorok a neveléstudomány és a pszichológia határterületén

A szovjet típusú berendezkedésnek megfelelően a felsőoktatásban a tudományos minősítés rendszerét az ötvenes évek elején átszervezett, az MTA-n belül működő, Tudományos Minősítő Bizottság végezte. A tudományos minősítés megléte a felsőoktatási alkalmazás és a tudományos karrier feltétele volt. Mindezek ismeretében elfogadható, hogy a szocialista korszakban a kandidátusok és az akadémiai doktorok számának időbeli alakulása jól mutatja az adott tudományterület tudományos-akadémiai intézményesülésének fokát (Brezsnyánszky, 2015; Karády, 2015; Péntes, 2013; Sáska, 2016).

A neveléslelektan két diszciplína határterületén fekszik, a neveléstudományén és pszichológiáén. Éppen ezért vizsgáljuk a neveléstudomány keretei között a lélektani területtel, a pszichológia tudományág mezőjében pedig a pedagógiával foglalkozó kandidátusok és akadémiai doktorok számának változását.

Vizsgált korszakunkban a tudományterületi besorolások képlékenyek és változóknak, ezért nemcsak a tudományterületi kategorizációt vettük alapul, hanem erősen hagyatkoztunk a szaktudományos munkásság irányára, területére is. Így fordulhatott elő az, hogy neveléslelektannal foglalkozó kutatóknak tekintettünk olyan személyt is, aki egyébként akadémiai besorolása szerint más lélektani, vagy neveléstudományi szakterületen – például neveléelmélet, munkalelektan, vagy általános lélektan – szerezte meg tudományos fokozatát. Azonban kutatásai és publikációi alapján neveléslelektani szakemberként értelmezhető. Nem feledeve azt a tényt, hogy 1957 előtt pszichológiából egyáltalán nem, csakis neveléstudományból lehetett tudományos fokozatot szerezni. E kényszer feloldását a hatvanas évek hozta: egyrészt lehetőség kínálkozott tudományos fokozat szerzésére pszichológiából, másrészt lehetővé vált, hogy a neveléstudományi fokozattal rendelkezők kérésükre átkerüljenek a pszichológia területére.

A kandidátusok és akadémiai doktorok esetében a nevelépszichológussá válás feltételeit vizsgáltuk, vagyis azt, hogy milyen előképzettséggel rendelkeztek, hol és mikor, s milyen témában szereztek meg tudományos fokozatukat, valamint tanulmányoztuk az általuk elfoglalt munkahelyeket is. E változók vizsgálata azért szükséges, hogy kirajzolódhasson előttünk a szocialista neveléslelektan megteremtésének folyamata.

Ma már általánosan elfogadott Ferge Zsuzsa (1976) tétele, mely szerint az iskolarendszerek két irányból építkeznek: egyrészt alulról, a népiskolából felfelé; másrészt felülről, az egyetemekből lefelé a középiskola irányába⁸. S e két ág szinte mindenben különbözik egymástól. Az idők során a társadalmi determinánsok miatt a népiskola a tömegoktatással került kapcsolatba – nem véletlen, hogy ezen iskolatípus a tankötelezettség teljesítésének intézménye – így a benne dolgozó néptanítók pedagógiai kultúrája (a tanítás tartalma, pedagógiai eszményeik, céljaik, értékelési rendszerük stb.), teljesen más, mint az elitképzés iskolatípusaként funkcionáló gimnáziumé és gimnáziumi tanárságé. Az előbbi intézménybe a főiskolák, míg az utóbbiba az egyetemek képzik a pedagógusokat. A gimnáziumi tantárgyakban az egyetemi tudományos diszciplínák szerkezete és eredményei jelenik meg, míg a főiskolák a XIX. századtól a pszichológiában találják meg legitimitásuk forrását⁹. Mély társadalmi okai vannak annak is, hogy a főiskolai végzettségű néptanítók és a gimnáziumi tanárok különböző társadalmi közegekből verbuválódnak. Az is köztudott, hogy e két szakmai-pedagógiai csoport között kulturális és érdekellentét feszül (Sáska, 2015c).

Kutatási kérdésünk a fentiekből adódóan a következő: Honnan rekrutálódnak a kandidátusok? A népiskolával, vagyis a tömegoktatással kapcsolatban levő főiskolából, vagyis az iskolarendszer alulról felfelé; vagy az elitképzés, az egyetemi képzés területéről, vagyis az iskolarendszer felülről lefelé építkező ágából? Magától értetődően a nevelépszichológia jellegét az a szektor fogja megadni ahonnan számszerűleg többen „érkeznek” a neveléslelektan művelői.

A fentiek szerint a főiskolai-tanítóképzős értékrend legvalószínűbb képviselőinek azokat a személyeket tekintjük, akik első végzettségüket tekintve középfokú népiskolai, vagy polgári iskolai tanári oklevéllel rendelkeztek. Illetve, akik főiskola-tanítói oklevelet szereztek, vagy első munkahelyük nép-, vagy általános iskolában, vagy főiskolán, vagy tanítóképző intézetben volt.

A tudományos fokozat megszerzésének helyét tanulmányozva a magyarországi, vagy a Szovjetunióbeli védés helyszínét elemezzük. Meglátásunk szerint a Szovjetunióbeli sikeres védés nemcsak a szakmai kiválóság, hanem inkább a szocialista rendszerhez való hűség jele, és emellett egyfajta mobilitási csatorna indikátoraként is funkcionált.

Az intézményi beágyazottság vizsgálatával pedig képet kaphatunk a különböző felsőoktatási, tudományos és oktatáspolitikai-oktatásirányítási intézmények súlyáról és a neveléslélektani kutatók ott betöltött szerepeiről.

Forrásként az 1962-es, 1967-es és az 1970-es év adatait feldolgozó Akadémiai Almanachokat (Almanach 1962, 1967, 1970, 1973) a Magyar Tudományos Akadémia Értesítőit (Akadémiai Értesítő 1952-1972), az életrajzi elemek beazonosítása esetében pedig a Pedagógiai Lexikonokat (Báthory-Falus, 1997; Nagy, 1976-1979) és a Magyar Életrajzi Lexikont használjuk fel. Az Almanachokat a Magyar Tudományos Akadémia olyan hivatalos – tehát nem informális – és az Akadémia által legitimált kiadványaként értelmezzük, amelyek hűen dokumentálják a szocialista tudomány állapotát. Meglátásunk szerint vizsgálatunk értelmezési keretét és mélységét növelheti – a kutatás egy későbbi fázisában – a prozopográfiai megközelítési mód (Izd. Nagy 2013; Somogyvári 2017).

1. táblázat. Lélektannal foglalkozó neveléstudományi kandidátusok 1962-ben¹⁰

Név	Születési dátum	Fokozat megszerzésének éve/helye	Értekezés címe	Opponensek
Baranyai Erzsébet	1894	1956	Jelentések logikai relációja a kifejezésekben, kötésvak a fogalmazásban	Kardos Lajos, Nádor György
Bartha Lajos	1927	1959 Szovjetunió	Hivatás-szeretetre nevelés a fegyvernemi tiszt iskolákon	
Duró Lajos	1928	1957 Szovjetunió	A proletárnemzetköziség nevelése az oktatás folyamatában (a történelem-tanítás alapján) a szovjet és a magyar iskolák felső osztályában	
Kelemen László	1919	1957	A fogalmak és a gondolkodás sajátosságai az általános iskola alsó tagozatában	Kardos Lajos, Baranyai Erzsébet
Salamon Jenő	1930	1958 Szovjetunió (Moszkva)	Az iskolások elemi konstruktív tevékenységének életkori sajátossága (első, harmadik, ötödik osztály)	
Várkonyi Dezső	1888	1952	életműre kapta	

1. táblázat. (Folyt.) Lélektannal foglalkozó neveléstudományi kandidátusok 1962-ben

Név	Tudományterület	Főiskolai-tanítóképzős kultúra jelenléte	Munkahely a hatvanas években
Baranyai Erzsébet	nevelés-lélektan	1916. Polgári iskolai tanári diploma	1949-1962: MTA Lélektani Intézetét, tudományos főmunkatárs; 1963: nyugdíjazták
Bartha Lajos	fejlődés-lélektan	1947. Tanítói oklevél	1959-1961: a Pedagógiai Tudományos Intézet (PTI) munkatársa; 1960-1962: ELTE Pszichológiai Tanszék docens; 1962: MTA Pszichológiai Intézetének igazgatója
Duró Lajos	általános pszichológia	1951. magyar-történelem szakos oklevél az Egri Pedagógiai Főiskolán	1957-1958: MM Középiskolai Főosztály – előadó; 1958-1961: PTI neveléseméleti osztály – tudományos munkatárs; 1960-1970: a szegedi egyetem Neveléstudományi és Lélektani Tanszék docense; 1970-1990: ugyanitt az önálló Pszichológia Tanszék vezetője
Kelemen László	nevelés-lélektan	1943. Tanítóképző intézeti tanári oklevél; 1945-1948: Tanár a Kiskunfélegyházi Tanítóképzőben; 1948 - Pécsi Tanárképző Főiskola oktatója	1948-tól a Pécsi Tanárképző Főiskola Neveléstudományi tanszékének oktatója és vezetője; 1964-1966: Ugyanitt az önálló Pszichológia Tanszék vezetője; 1966-1981: Debreceni Egyetem Neveléstudományi, majd Pszichológiai Tanszékének alapítója s vezetője
Salamon Jenő	fejlődés-lélektan	1953. Leningrádi Herzen Intézet – főiskolai oklevél	1958-1961: a PTI munkatársa, 1961-: ELTE Lélektani, majd Pszichológia Tanszéken tanszékvezető; 1973-: ELTE fejlődés- és neveléspanaszichológiai tanszék vezetője
Várkonyi Dezső	pedagógiai lélektan	1911. Pannonhalmi Főapátság Főiskola – oklevél	1954-ben nyugdíjazták

Az 1962-ben kiadott Akadémiai Almanach szerint a neveléstudományok 18 kandidátussal rendelkezett. E szakmai-tudományos közösségből hat kutatót, vagyis a kandidátusi fokozatot szerzettek 1/3-t soroljuk a nevelés-lélektan művelői közé (Almanach 1962).

Két csoportra bonthatjuk a nevelés-lélektan gyakorlóit: azokra, akik 1957 előtt is lélektannal foglalkoztak és azokra, akik csak 1957-et követően. A régiek közé tartozott Várkonyi Hildebrand Dezső, aki a fordulat évét követően a Hildebrand nevet már nem használta. Várkonyi korábban bencés paptanár volt, s 1929-től a gyermektanulmányi és nevelés-lélektani irányultságú Pedagógiai-Lélektani Intézetet vezette Szegeden. Várkonyit a lélektan és a pedagógia felé nyitott olyan pap, illetve szerzetes tanárok

közé sorolhatjuk mint Mester Jánost, Bognár Cecil Pált és Koszterszitz Józsefet (Sáska, 2015a). Várkonyit a Tudományos Minősítő Bizottság 1951. évi 26. számú törvényerejű rendelete életműve alapján kandidátussá minősítette.¹¹ Személye kivétel, ezért atípusosnak kell tekintenünk. E csoporthoz soroljuk a Várkonyi tanítvány és egyben Montessori elkötelezettségű, a politikai baloldal felé tájékozódó Baranyai Erzsébetet is. Azonban e két kutató korszakunkban nem tartozik az aktív neveléslélektani kutatók közé.

Az új neveléslélektani kandidátusok között meghatározó mozzanatként realizálódik, hogy jelentős részük nem Magyarországon, hanem a Szovjetunióban szerezte meg kandidátusi fokozatát. E mintától csak Kelemen László tér el. A kandidátusi értekezések címét vizsgálva azt láthatjuk, hogy a Szovjetunióban védettek esetében meghatározó az ideológiai tartalom. Az opponensek esetében pedig Kardos Lajos látszik a döntő személynek.

Az új korszak neveléslélektani kandidátusainak születési adatait tekintve megállapítható, hogy a Horthy-korszakban születtek és vidéki, nem értelmiségi családban szocializálódtak.¹² A kommunista hatalomátvételt a húszas években élték meg és a kiépülő új társadalmi berendezkedésben pedig a szocialista tudománypolitikai szempontok alapján kiépülő tudományos-felsőoktatási szférában helyezkedtek el. Ha Várkonyi Dezsőt és Baranyai Erzsébet is ide vesszük – függetlenül attól, hogy ekkor már nyugdíjazták őket –, akkor az is látható, hogy a vidéki születési hely mellett, a határon túli származás is a meghatározó determinánsok közé tartozik.¹³

A régi és az új neveléslélektani kutatók viszonyát jól mutatja Baranyai Erzsébetnek Lénárt Edittel a Pedagógiai Szemle első számában megjelent *A logikai gondolkodás fejlesztése a számtan és a nyelvtan tanításának keretében* című tanulmánya, amely komoly vitát indukált a Köznevelésben és a Pedagógiai Szemlében is (Lénárd-Baranyai, 1951; Kerékyártó, 1952; Kardos, 1952; Kelemen-Mosonyi, 1952; Lénárd-Baranyai, 1952; Sz. N. 1952). A kialakult vitában a Pedagógiai Szemle szerkesztőbizottsága „*Egy neveléslélektani vita tanulságai*” című cikkében elismerte, hogy hibák találhatók Baranyaiék kutatásában – például a polgári lélektan terminológiájának használata okán –, azonban végül is megvédték a őket, kijelentvén „nem értünk egyet azokkal a bírálókkal, akik a szerzőkben ellenséget látnak” (Sz. N. 1952. 568.).

A Pedagógiai Szemle szerkesztőbizottságában találjuk ekkor többek között a háború előtti neveléstudósok közül Tettamanti Bélát, s az újak közül Ágoston Györgyöt, Lázár Györgyöt és Szokoloszy Istvánt is. Vagyis azt mondhatjuk, hogy az 1950-es oktatáspolitikai párthatározat által a tudományban és a felsőoktatásban monopolhelyzetbe hozott, neveléstudósok megvédték, vagy másképpen fogalmazva elnőztek, voltak a régi, nyugati gyökerekkel is rendelkező neveléslélektani kutatókkal szemben. Egyenlőre nem tisztázott előttünk a „támadás” és a pártfogás oka. Annyi bizonyos, hogy Kiss Árpád, vagy Karácsony Sándor sorsát látva a diszkreditáció nem mindenkit érintett egyformán. Azonban úgy látjuk, hogy az idő előrehaladtával a nem eredendően szocialista indíttatású neveléstudósok fokozatosan kiszorultak a neveléstudomány területéről (vö. Sáska, 2015a).

Az új neveléslélektani kandidátusok között meghatározó mozzanatként realizálódik, hogy egy jelentős részük kandidátusi fokozatát nem Magyarországon, hanem a Szovjetunióban szerezte meg. E mintától csak Kelemen László tér el. A kandidátusi értekezések címét vizsgálva azt láthatjuk, hogy a Szovjetunióban védettek esetében meghatározó az ideológiai tartalom. Az opponensek esetében pedig Kardos Lajos látszik a döntő személynek.

A neveléslélektani kutatók többsége a Pedagógiai Tudományos Intézetből került át neveléslélektani kandidátusi fokozatuk birtokában a főiskolák és egyetemek pedagógiai, majd lélektani-pszichológiai tanszékére. Ebből azt a következtetést vonjuk le, hogy a PTI intézménye „dobbantóként” funkcionált.

A régi és az új neveléslélektani kutatók mindegyike kötődött valamilyen szinten a főiskolai-tanítóképzős kultúrához. E kötődés Kelemen Lászlónál a legerősebb, különösen szakmai szocializációjának korai szakaszában.

2. táblázat. Lélektannal foglalkozó neveléstudományi akadémiai doktor 1962-ben

Név	Születési dátum	Fokozat megszerzésének éve/helye	Értekezés címe	Opponensek
Kardos Lajos	1899	1955	Pavlov kutatásai és a lélektan	Lissák Kálmán, Mátrai László, Went István

2. táblázat. (Folyt.) Lélektannal foglalkozó neveléstudományi akadémiai doktor 1962-ben

Név	Tudományterület	Főiskolai-tanítóképzős kultúra jelenléte	Munkahely a hatvanas években
Kardos Lajos	általános lélektan		1963-1971. ELTE Lélektani, majd Pszichológiai Tanszékének vezetője

A lélektannal foglalkozó neveléstudományi doktorokról keveset tudunk mondani, hiszen 1962-ben a neveléstudomány két akadémiai doktorral rendelkezett: Nagy Sándorral a didaktika és Kardos Lajossal az általános lélektan területéről. Kardos kispolgári családból származott. A numerus clausus miatt egyetemi tanulmányait Bécsben végezte, ahol orvosi diplomát szerzett, majd itt Karl Bühler tanítványaként az alklélektannal ismerkedett meg. Ezt követően Amerikába ment, ahol a behaviorizmussal került kapcsolatba. Hazatérve Szondi Lipót tanítványaként az analitikus szemléletet sajátította el (Hunyady, 1996). Hogy Kardos az ötvenes években is meghatározó tudós lehetett és képviselhette a pedagógia, illetve a pavlovi áramlat alá betagozódó lélektant az kapcsolatban lehet azzal, hogy ismerte a Galilei Körből Rákosit, valamint a Rákosi-per idején a nyugati sajtó felé tolmácsként támogatta a későbbi pártvezért (Hunyady, 1996; Pléh 2016).

Kardos akadémiai doktori értekezésében a pavlovi irányzat lélektani alkalmazhatóságát bizonyította. Mint írja: „Ezt a munkát (a pavlovi kutatások eredményeit érvényesíteni – D. T. megjegyzése) a lélektan egészére kiterjedően, teljes mélységig és teljes rendszerben elvégezni: a jelen disszertáció célkitűzése (Kardos, 1955. 546.)”. Kardos értekezésének opponensei között találjuk az orvosi végzettségű akadémikus Lissák Kálmánt, aki a pavlovi kutatások eredményeit használta fel az agykutatásban, a filozófus Mátrai Lászlót, aki annak a Harkai Schiller Pálnak volt a tanítványa, aki a budapesti tudományegyetemen megszervezte a Lélektani Intézetet és Went István, akinek 1954-ben – tehát Nagy Imre minisztertanácsi elnökségének időszakában – állították vissza levelező tagságát a Magyar Tudományos Akadémián.

Kardos orvosi tudása megkönnyíthette a lélektant a pavlovi irányzathoz kapcsolni, ugyanis tapasztalhatta a behaviorizmus és a pavlovi fiziológia közötti hasonlóságokat. Valószínűleg a pavlovi kutatás átvétele a pedagógiai vonulat elfogadásával szemben könnyebb lehetett és e szemléletmóddal konfliktusmentesebben tudtak azonosulni a lélektani kutatók, hiszen ez előbbi kevésbé volt ideológiai terheltségű terület, mint utóbbi.

Kardos egy tanítványa megemlíti, hogy Kardos szemében a pavlovi mozzanat inkább stratégia volt, mint teljes azonosulás. Hiszen az új tudósnemzedéket inkább a behaviorizmus és az alaklélektan felé terelte (Hunyady, 1996). Pléh Csaba (2016) értelmezése szerint Kardos pavlovi keretbe bujtatta a korabeli behaviorista kutatások eredményeit az állati tanulásról. Kardos az újraintézményesülő pszichológián belül az akadémiai vonalat képviselte, nyugatos beállítottságú, s ő volt a hatvanas évek elején az ELTE-n megkezdődő pszichológusképzés atyja és a tanszék vezetője.

A pszichológia és a neveléstudomány viszonyáról sokat elárul, hogy még 1962-ben is Kardos Lajos a neveléstudomány és nem a pszichológia akadémiai doktora. E tény a neveléstudomány uralmi helyzeteként értelmezzük a pszichológia felett, amely az ötvenes évekből megmaradt változóként realizálódik a korai Kádár-korszakban. Noha az ötvenes évek második felében a pszichológia politikai rehabilitációja megtörtént, azonban az újraintézményesülés, az elfogadás és a sztálini korszakból származó megkülönböztetés csökkenése lassan haladt. Ne feledjük, hogy az 1950-es lélektan és pedagógia ellenes oktatási párthatározattal a pedagógiai elit többség egyetértett és helyeselte azt. Továbbá a diszkreditáció okán a pszichológiai irányultság ellenzéki jelleggel bírt (Pléh, 1998).

3. táblázat. Pedagógiával foglalkozó pszichológiai kandidátusok 1962-ben

Név	Születési dátum	Fokozat megszerzésének éve/helye	Értekezés címe	Opponensek
Hepp Ferenc	1909	1960	A sportmozgások érzékelésének főbb kérdései	Lissák Kálmán; Kardos Lajos
Geréb György	1923	1957	Comenius didaktikai nézeteinek főbb vonásai	Tettamanti Béla, Ágoston György
Lénárd Ferenc	1911	1961	A problémamegoldó gondolkodás	Bartha Lajos, Kelemen László

3. táblázat. (Folyt.) Pedagógiával foglalkozó pszichológiai kandidátusok 1962-ben

Név	Tudományterület	Főiskolai-tanítóképzős kultúra jelenléte	Munkahely a hatvanas években
Hepp Ferenc	pedagógiai pszichológia	Testnevelési Főiskolán tanult, majd a Testnevelési Főiskola Tanára, majd igazgatója (1937-1951)	1959-1969: Testnevelési Tudományos Kutató Intézet igazgatója; 1969- Testnevelési Főiskola tanára
Geréb György	munkalélektan	1949-től a Szegedi Tanárképző Főiskolán tanít, tanszékvezető	1949-1963: Szegedi Tanárképző Főiskola Neveléstudományi Tanszékén oktát 1963-1982: Ugyanitt megszervezi a Pszichológia Tanszéket és annak vezetője lesz (főiskolai tanár 1974-től)
Lénárd Ferenc	általános pszichológia		1954-1962: PTI munkatársa; 1962-1972: MTA Pszichológiai Intézet

1962-ben a pszichológia tudománya négy kandidátussal rendelkezett (Hepp Ferenc, Geréb György, Lénárd Ferenc, Tánczos Zsolt). Az 1962-es akadémiai almanach szerint egyedül Hepp Ferenc szerezte kandidátusi címét pedagógiai pszichológiából, akinek szakterülete – munkásságának tartalma alapján – inkább a sportlélektan és kosárlabdaspport módszertanát ölelte fel (Nagy, 1977. 128.). Azonban neveléslelektannal foglalkozó szakemberként értékeltük Geréb Györgyöt, aki neveléstudományból kandidált, majd átjelentkezett a pszichológiai tudományokhoz, és így kategorizáltuk Lénárd Ferencet is.

Az opponenseket vizsgálva megállapítható, hogy az 1957 után neveléslelektani kandidátusi fokozatot szerzett személyek már értekezéseket bíráltak, vagyis betagozódtak a tudományos minősítő rendszerbe. Továbbá az is látható, hogy az orvosi-fiziológiai területet érintő kutatások esetén az eredetileg is orvosi végzettséggel rendelkező személyek töltötték be a bíráló szerepkörét. Ebből arra következtetünk, hogy a hatvanas évek elején a szakmai kompetenciákat már nem minden esetben írta felül az állami ideológia szempontja.

Geréb György esetén a bírálók között találhatjuk a fiatal szocialista neveléstudomány képviselőjét Ágoston Györgyöt és az idősebb generációból Tettamanti Bélát. Az idősebb neveléstudósok háttérbe szorulását jól mutatja, hogy 1959-ben a szegedi egyetem Neveléstudományi és Lélektani Intézetének élére a nyugdíjazott Tettamanti Béla helyére Ágoston György került (Nóvik és Pukánszky, 2009). Ezt követően nem sokkal egy bal esetben Tettamanti meghalt.

A munkahelyeket tekintve megjelenik Lénárd Ferencen keresztül az MTA Pszichológiai Intézete is, amelynek később a tanítói végzettségű, korábbi katonatiszt és Moszkvában végzett pszichológus, Bartha Lajos lesz a vezetője. E mozzanat azért is fontos, mert a Pszichológiai Intézetet keresztül a szocialista neveléslelektani kutatók nemcsak a felsőoktatási, hanem az akadémiai rendszerbe is sikeresen integrálódnak.

A főiskolai értékrenddel való kapcsolatot Hepp Ferenc és Geréb György esetében közvetlenül, Lénárd Ferenc esetében pedig közvetetten látjuk, hiszen utóbbi az 1960-as években szervezte meg az OPI kísérleti iskoláját a budapesti Arany János Iskolában (Nagy 1978:24). Sőt, Lénárd fő kutatási témakörét – a problémamegoldó gondolkodást – elsősorban általános iskolai diákok körében vizsgálta.

4. táblázat. Lélektannal foglalkozó neveléstudományi kandidátusok 1970-ben

Név	Születési dátum	Fokozat megszerzésének éve/helye	Értekezés címe	Opponensek
Baranyai Erzsébet	1894	1956	Jelentések logikai relációja a kifejezésekben, kötőszavak a fogalmazásban	Kardos Lajos nevtud. dokt.; Nádor György filozófiai tud. kand.
Várkonyi Dezső	1888	1952	életműre kapta	
Pataki Ferenc	1928	1968	Makarenko élete és pedagógiája	Székely Endréné, Petrikás Árpád

4. táblázat. (Folyt.). Lélektannal foglalkozó neveléstudományi kandidátusok 1970-ben

Név	Tudomány-terület	Főiskolai-tanítóképzős kultúra jelenléte	Munkahely a hatvanas években
Baranyai Erzsébet	neveléslélektan	1916. Polgári iskolai tanári diploma	1949-1962: MTA Lélektani Intézetét, tudományos főmunkatárs 1963: nyugdíjazzák
Várkonyi Dezső	pedagógiai lélektan	1911. Pannonhalmi Főapátság Főiskola - oklevél.	1954-ben nyugdíjazzák
Pataki Ferenc	nevelélmélet, szociálpszichológia	1949-1953: Moszkvai Lenin Pedagógiai Főiskola ped-pszich. szak 1955-1956: Az MDP Politikai Főiskoláján aspiráns. 1956-1961: általános iskolai tanár	1955-1961: általános iskolai tanár; 1961-1965: PTI, majd Országos Pedagógiai Intézet és Fővárosi Pedagógiai Szeminárium-főiskolai adjunktus; 1965-1975: MTA Pszichológiai Intézet munkatársa, 1975-1993: igazgatója

1970-re a neveléstudományi kandidátusok száma 46-ra növekszik az 1962-es 18-ról (Almanach 1970), azonban a lélektannal foglalkozó kandidátusok száma 1970-re hatról háromra csökken (vö. 1. táblázat). Sőt, ha jobban megvizsgáljuk a lélektannal foglalkozó neveléstudományi kandidátusok alatt igazából egyedül Pataki Ferencet érthetjük, hiszen Várkonyi Dezső és Baranyai Erzsébet is elérte a nyugdíjkorhatárt. Vagyis annak lehetünk szemtanúi, hogy a neveléstudomány területéről eltűnnek a lélektani beállítottságú kutatók, s mint később látni fogjuk, átmennek a pszichológia területére. E tény támogatja alá az is, hogy 1970-re a neveléstudományi akadémiai doktorok között nem találunk lélektani területtel foglalkozó személyt.¹⁵

Pataki Ferenc bírálói között találhatjuk Székely Endrénét, aki ekkora az ötvenes évek eleji oktatásirányítói szerepét már elveszítette, s a kispesti kísérleti szakmunkásképző igazgatói éveit után a Műszaki Egyetem Pedagógiai Tanszékének vezetője. Pataki másik bírálója Petrikás Árpád, aki a Leningrádi Herzen Intézetben volt aspiráns. Petrikás 1963-ban a Szovjetunióban védte meg kandidátusi értekezését „Középiskolás tanulók közössége és személyiségük nevelésének egysége” címmel (Értesítő 1963). Úgy látjuk, hogy a két bíráló a szocialista pedagógia két különböző megközelítését képviselte, míg Székely Endréné munkássága az ötvenes, addig Petrikás Árpádé inkább a hatvanas években gyökerezett.

Pataki Ferenc esetében nem feltétlenül a főiskolai-tanítóképzős kultúra jelenlétét tartjuk a legfontosabb mozzanatoknak, hanem a Szovjetunióbeli szakmai szocializációs közeget, mely mint láthattuk, más neveléstudományi kutatók esetében is megtalálható. Ugyanakkor úgy látjuk, hogy Pataki Ferenc életpályája jól tükrözi a szocialista-kommunista rendszer egyes szakaszait, „kilengéseit”. Hiszen Pataki életútjában jelen van a Nékosz-os indulás, a Szovjetunióbeli kapcsolat, a Nagy Imre politikájához való csatlakozás, az 1956-os forradalmat követő félreállítás, majd a kádári konszolidációs politika részeként a kutatói pálya elindulása. Pataki esete is megerősíti a neveléslélektani irányultságú kutatók jelenlétét az MTA Pszichológiai Intézetében.

5. táblázat. Pedagógiával foglalkozó pszichológiai kandidátusok 1970-ben

Név	Születési dátum	Fokozat megszerzésének éve/helye	Értekezés címe	Opponensek
Domján Károly	1930	1965	Az ok és okozati összefüggés megértésének fejlődése és sajátosságai az általános iskola alsó tagozatában	Lénárd Ferenc, Salamon Jenő
Duró Lajos	1928	1957 Szovjetunió	A proletárnemzetköziség nevelése az oktatás folyamatában (a történelem-tanítás alapján) a szovjet és a magyar iskolák felső osztályában	
Geréb György	1923	1957	Comenius didaktikai nézeteinek főbb vonásai	Tettamanti Béla, Ágoston György
Hepp Ferenc	1909	1960	A sportmozgások érzékelésének főbb kérdései	Lissák Kálmán (akadémikus), Kardos Lajos
S. Molnár Edit	1934	1963	Szépirodalmi szöveg megértésének neveléslektani vizsgálata	Kardos Lajos, Duró Lajos
Molnár István	1928	1965 Szovjetunió	A pubertások önállóságának néhány sajátossága (az ítéleteik alapján)	
Nagy László	1932	1965	Az ismeretek gyakorlati alkalmazásának pszichológiai sajátosságai fizikai feladatok megoldásában	Lénárd Ferenc, Duró Lajos
Putnoky Jenő	1928	1965	A közvetítő folyamatokra utaló explicit szövegek szerepe a generalizáció és a differenciáció fejlődésében 6-10 éves korban	Tánczos Zsolt, Kelemen László
Rókusfalvy Pál	1931	1966	Pályaválasztó tanulók pályaválasztási érettsége. A pályaválasztás előkészítésének pszichológiai problémái	Horváth L. Gábor Radnai Béla

Név	Születési dátum	Fokozat megszerzésének éve/helye	Értekezés címe	Opponensek
Salamon Jenő	1930	1958 Szovjetunió	Az iskolások elemi konstruktív tevékenységének életkori sajátossága (első, harmadik, ötödik osztály)	
Tóth Béla	1913	1966	Az általános iskolai tanulók irodalmi érdeklődésének pszichológiai vizsgálata	Radnai Béla S. Molnár Edit

5. táblázat. (Folyt.). Pedagógiával foglalkozó pszichológiai kandidátusok 1970-ben

Név	Tudományterület	Főiskolai-tanítóképzés kultúra jelenléte	Munkahely a hatvanas években
Domján Károly	pedagógiai pszichológia	1952- Pécsi Tanárképző Főiskola oktatója, tanszékvezető	1952-1964: Pécsi Tanárképző Főiskola Neveléstudományi tanszékének oktatója és főigazgató-helyettese; 1964-1966: Ugyanitt az önálló Pszichológia Tanszék oktatója és főigazgató-helyettese; 1966-: Ugyanitt tanszékvezető
Duró Lajos	általános pszichológia	1951. magyar-történelem szakos oklevél az Egri Pedagógiai Főiskolán	1957-1958: MM Középiszkolai Főosztály – előadó; 1958-1961; PTI nevelélméleti osztály – tudományos munkatárs; 1960-1970: a szegedi egyetemen Neveléstudományi és Lélektani Tanszék docense; 1970-1990: ugyanitt az önálló Pszichológia Tanszék vezetője
Geréb György	munkalélektan	1949-től a Szegedi Tanárképző Főiskolán tanít	1949-1963: Szegedi Tanárképző Főiskola Neveléstudományi Tanszékén oktat 1963-1982: Ugyanitt megszervezi a Pszichológia Tanszékét és annak vezetője lesz (főiskolai tanár 1974-től)
Hepp Ferenc	pedagógiai pszichológia	Testnevelési Főiskolán tanult; 1937- Testnevelési Főiskola tanára	1959-1969: Testnevelési Tudományos Kutató Intézet igazgatója; 1969- Testnevelési Főiskola tanára

Név	Tudomány- terület	Főiskolai-tanítóképzős kultúra jelenléte	Munkahely a hatvanas években
S. Molnár Edit	pedagógiai pszichológia		1957-Budai gimnázium pszichológiát és logikát tanít; 1960-as évek: Arany János Általános iskola – tanár, részt vesz Lénárd Ferenc kutatásában; 1960-as évek második fele: Magyar Rádió Közvélemény- kutató Osztályán dolgozik
Molnár István	pedagógiai pszichológia	1950. tanítóképzői oklevél, 1954. tanári oklevél: Leningrádi Herzen Pedagógiai Főiskola	1959-1961: tanítóképző intézeti tanár; 1965-: MTA Pszichológiai Intézetében tudományos munkatárs
Nagy László	pedagógiai pszichológia	1957. Leningárdi Herzen Pedagógiai Intézet, 1958- Tanítóképző Intézeti tanár, 1959 – aspiráns	1958-: Tanítóképző Intézeti tanár, 1962-1965: ELTE Pszichológia Tanszék 1966-: OPI-főiskolai docens
Putnoky Jenő	általános lélektan	1952. matematika- kémia szak, Pécsi Tanárképző Főiskola	1952-1960: általános és középfiskolai tanár, szakfelügyelő; 1963-1973: ELTE Általános Pszichológia Tanszék – adjunktus; 1973-1981: ugyanitt docens
Rókusfálvay Pál	munka- lélektan		1956-1960: MÁV Pályaalakmassági Vizsgáló Állomás – pszichológus; 1960-1963: Autóközlekedési Alkalmasságvizsgáló Laboratóriumának vezetője; 1963-1970: MTA Pszichológiai Intézet – tudományos munkatárs; 1970-Testnevelési Főiskola; 1978: ugyanitt tanszékvezető tanár
Salamon Jenő	fejlődés- lélektan	1953. Leningrádi Herzen Intézet: főiskolai oklevél	1958-1961: a PTI munkatársa, 1961- ELTE Lélektani, majd Pszichológia Tanszéken tanszékvezető; 1973- ELTE fejlődés- és nevelépszichológiai tanszék vezetője
Tóth Béla	pedagógiai pszichológia	1939. Szegeden tanítóképző intézeti tanári és bölcsezdoktori oklevél; 1939-tanítóképzős tanár	1952-1959: Budapest tanítóképző intézeti tanár; 1967-1978: OPI Pedagógiai Tanszék: továbbképzés gondozója

1970-re a pszichológiai kandidátusok száma 24 főre emelkedett az 1962-es négy főről, a neveléslektannal foglalkozók száma pedig háromról 11-re (Almanach 1970). Ami azt jelenti, hogy a pszichológia területén majdnem minden második kandidátus foglalkozott neveléslektani témával. A növekedésének két összetevője van. Az egyiket az alkotja, hogy a korábban neveléstudományi kandidátus Duró Lajos és Salamon Jenő átkerült a pszichológia területére. Ez a tendencia számszerűleg nem jelentős, azonban a változás irányát, vagyis a neveléstudományból a pszichológia felé történő átvándorlást jól mutatja. A másik elem, s ez a jelentősebb, hogy belépett a pszichológiai tudományos mezőbe egy olyan korosztály, amely az 1920-as évek végén, vagy az 1930-as évek elején született és a hatvanas évek közepe táján szerezte meg kandidátusi fokozatát.

Meghatározó maradt a főiskolai-tanítóképzős kultúra jelenléte is. Habár még további vizsgálatokra van szükség, azonban hipotézisünk szerint e tény azt is jelentheti, hogy a főiskolai értékrend a pszichológiában, és különösen annak marxista ágában, a neveléstudomány közvetítésével jelenhetett meg és válhatott markánsná.

A Szovjetunióbeli szakmai szocializációs mozzanat is az állandó tényezők közé tartozik. Ebből arra következtethetünk, hogy a szovjet kapcsolat nemcsak az ötvenes években volt meghatározó, hanem az antisztálinista időszakban is. Valószínűleg a politika irányvonalának megváltozásával párhuzamosan a pedagógiai és pszichológiai tartalmak is ennek megfelelően cserélődhettek ezekben az intézményekben.

Az új kandidátusi értekezések címeit elemezve az látszódik, hogy a „kemény” ideológiai témák háttérbe szorulnak, s helyettük a tanítás-tanulás folyamatának egy-egy szakmai ágense válik a kutatás tárgyává. E tény nem jelenti azt, hogy a marxista ideológia teljesen eltűnt és helyét az ideológiamentes szakmai megközelítés váltotta fel. Értelmezésünk szerint a hatvanas évektől kezdve már nem az állami marxista ideológia legitimálja a lélektani kutatást, hanem a marxista pszichológiák lesznek a legitimáció forrásai. Tehát a tudományban is elkezdődik az a politikai folyamat, mely szerint az állami ideológia széttöredezik és a tudományban a különböző tanszékek megkapják azt a jogot, hogy ugyan bizonyos keretek között, de önnön értékeik, érdekeik, hagyományaik alapján artikulálják a marxista pszichológiát.

A neveléslektannal foglalkozók legújabb generációja már attól a nemzedéktől tanulja a neveléslektant, amely az ötvenes évek végén-hatvanas évek elején szerezte meg e területen tudományos fokozatát. Ez egyben azt is jelenti, hogy azok a pszichológusok,

Az új kandidátusi értekezések címeit elemezve az látszódik, hogy a „kemény” ideológiai témák háttérbe szorulnak, s helyettük a tanítás-tanulás folyamatának egy-egy szakmai ágense válik a kutatás tárgyává. E tény nem jelenti azt, hogy a marxista ideológia teljesen eltűnt és helyét az ideológiamentes szakmai megközelítés váltotta fel. Értelmezésünk szerint a hatvanas évektől kezdve már nem az állami marxista ideológia legitimálja a lélektani kutatást, hanem a marxista pszichológiák lesznek a legitimáció forrásai. Tehát a tudományban is elkezdődik az a politikai folyamat, mely szerint az állami ideológia széttöredezik és a tudományban a különböző tanszékek megkapják azt a jogot, hogy ugyan bizonyos keretek között, de önnön értékeik, érdekeik, hagyományaik alapján artikulálják a marxista pszichológiát.

akik már 1957 előtt is pszichológusként definiálták magukat – például Kardos Lajos – kivonultak a neveléslelektan területéről és ezt a mezőt meghagyták az 1957 után érkezőknek. Érvelésünket alátámasztani látszik az ELTE Pszichológiai Intézetének hetvenes évek eleji története. Kardos Lajos nyugdíjba vonulását követően Radnai Bélát nevezik ki az intézet vezetőjének¹⁶, azonban ő hirtelen elhunyt és ezután két tanszék létesül, egy általános lélektani és egy fejlődépszichológiai. Ahogy Hunyady György írja: „... egy a nyugati, egy a keleti szakmai orientációnak, egy az informális, egy a formális pártállami befolyásnak (Hunyady, 1996. 9.). Előbbi vezetője Barkóczi Ilona, utóbbié pedig Salamon Jenő. Az ideológiai és szakmai ellentétre utal, hogy a Barkóczi vezette tanszékot nevezték a hallgatók „A Tanszéknek” (Hunyady, 1996; Pléh, 2016). Meg kell jegyeznünk, hogy a kettős, vagy párhuzamos tanszékek mozzanata nem egyedülálló jelenség és nem csak az enyhülő Kádár-korszak egyik jellegzetessége. Az 1920-as években a szegedi egyetemen is párhuzamos tanszékek létesültek, csak akkor a törésvonal nem a keleti-nyugati szembenállás szerint formálódott, hanem a katolikus-protestáns törésvonal alapján (Fizel, 2014, 2018). E mintából úgy tűnik számunkra, hogy a pedagógia és a lélektan közötti konfliktus politikai berendezkedéstől független rendszerjellemző.

A neveléslelektani kandidátusok munkahelyét vizsgálva megállapítható, hogy az új szocialista neveléslelektan képviselői fokozatosan betagozódnak a felsőoktatási és akadémiai rendszerbe és az MTA Pszichológiai Intézetéhez való tartozás mozzanata továbbra is megmarad.

6. táblázat. Pedagógiával foglalkozó pszichológiai akadémiai doktorok 1970-ben

Név	Születési dátum	Fokozat megszerzésének éve/helye	Értekezés címe	Opponensek
Bartha Lajos	1927	1970 Szovjetunió	A beszéd szerepének néhány elméleti és kísérleti problémája a magasabb pszichikus folyamatok kialakulásában	
Kardos Lajos	1899	1955	Pavlov kutatásai és a lélektan	Lissák Kálmán, Mátrai László, Went István
Kelemen László	1919	1969	Tudásszint, gondolkodás és gondolkodás-fejlesztés az általános iskolában	Kardos Lajos, Horváth László Gábor Lénárd Ferenc
Lénárd Ferenc	1911	1969	A gondolkodás rugalmassága és a variációk	Szász Gábor; Marx György; Salamon Jenő; Horváth Márton

6. táblázat. (Folyt.). Pedagógiával foglalkozó pszichológiai akadémiai doktorok 1970-ben

Név	Tudomány-terület	Főiskolai-tanítóképzős kultúra jelenléte	Munkahely a hatvanas években
Bartha Lajos	fejlődés-lélektan	1947. Tanítói oklevél	1959-1961: a Pedagógiai Tudományos Intézet (PTI) munkatársa; 1960-1962: ELTE Pszichológiai Tanszék docens; 1962: MTA Pszichológiai Intézetének igazgatója
Kardos Lajos	nevelés-lélektan		1963-1971. ELTE Lélektani, majd Pszichológiai Tanszékének vezetője
Kelemen László	nevelés-lélektan	1943. Tanítóképző intézeti tanári oklevél; 1945- Tanár a Kiskunfélegyházi. Tanítóképzőben; 1948- Pécsi Tanárképző Főiskola oktatója	1948-tól a Pécsi Tanárképző Főiskola Neveléstudományi tanszékének oktatója és vezetője; 1964-1966: Ugyanitt az önálló Pszichológia Tanszék vezetője; 1966-1981: Debreceni Egyetem Neveléstudományi, majd Pszichológiai Tanszékének alapítója s vezetője
Lénárd Ferenc	általános lélektan, gyermek- és neveléslélektan		1954-1962: PTI munkatársa; 1962-1972: MTA Pszichológiai Intézet

1962-ben a pszichológia tudománya még nem rendelkezett akadémiai doktossal. 1970-re számuk öt főre emelkedik (Almanach 1970). Ebből ketten – Bartha Lajos, Kelemen László – a neveléstudomány területéről érkeztek. A neveléstudományból történő átvándorlás tendenciáját tovább erősíti, hogy Salamon Jenő 1972-ben lesz szintén a pszichológia akadémiai doktora (Almanach 1973). Bartha Lajos esetében látható, hogy a kandidátusi titulus mellett az akadémiai doktori címét is a Szovjetunióban szerezte meg. A vizsgált személyek közül e mozzanatot egyedül csak rá jellemző.

A Lénárd Ferenc-Varga Tamás vita egyik állomása Lénárd Ferenc doktori védése lesz. A Magyar Tudomány Akadémiai Értesítője 1969-es évfolyama közli Varga Tamás „*A gondolkodás rugalmassága és a variációk*” című írását, melyben bírálja Lénárd doktori védését és kísérletét, s ennek kapcsán formálisnak nevezi az akadémiai nyilvános viták rendszerét (Varga, 1969). Lénárd még ugyanebben a lapszámban válaszol Varga bírálatára és cikkének utolsó részében látnoki módon azt mondja, hogy a gyakorlat fogja eldönteni, hogy mely matematikatanítási kísérlet fogja kiállni az idő próbáját (Lénárd 1969).

Ahogy a pedagógiai területtel foglalkozó pszichológiai kandidátusoknál is megfigyelhető volt úgy az akadémiai doktorok esetében is jól látható, hogy az ideológiai tartalom eltűnik a doktori értekezések címéből. Mivel a személyek változatlanok maradtak, így a főiskolai-tanítóképzős kultúra jelenléte szintén megmaradt a neveléslélektani mezőben. Valamint az a tendencia is jól kirajzolódik, hogy a neveléslélektani kutatók a hatvanas évek közepére-végére a lélektani tanszékek vezetői lesznek, s innentől kezdve ők szabják meg intézetük-tanszékük irányát és tartalmát.

Kardos Lajos esetében nem világos, hogy tudományos besorolása az 1962-es általános lélektanról 1970-re miért változott neveléslélektanra. 1973-ban pedig Kardos neve mellett az általános lélektan, speciális lélektan, állatlélektan területeit látjuk (Almanach 1973). Úgy tűnik, hogy egyes esetekben a besorolások képlékenyek maradtak, valószínűleg tudományon belüli, vagy azon kívüli okokból.

Következtetések – Összegzés

Az ötvenes évek végi politikai és oktatásügyi változások megteremtették az alkalmat arra, hogy létrejöhessen a magyar szocialista neveléslélektan. Az e lehetőséget kihasználó kutatóknak sikerült kiszakítani egy területet a lélektan tudományos mezőjéből. E tény két egymással oksági összefüggésben lévő folyamat eredménye. Egyrészt a lélektani területtel foglalkozó neveléstudományi kandidátusok a hatvanas évek végére átke-
rülnek a pszichológia területére és itt szerzik meg akadémiai doktori címüket. Másrészt, ezzel párhuzamosan, az 1957-et megelőzően is magukat pszichológusoknak valló szakemberek kivonulnak erről a területről és szabadon hagyják azt a „homo novusoknak”.

A szocialista neveléslélektan megteremtői a lélektan tudományos-akadémiai mezőjében önálló identitást, „mi tudatot” hoznak létre. Ezzel sikerül egy új és stabil szakmai-tudományos programot kialakítaniuk, amely rendelkezett ideologikus jegyekkel is. A „mi tudat” elemeként értelmeződik az előképzettséget tekintve a főiskolai-tanítóképzős kultúra mozzanata és hangsúlyos mintaként jelenik meg a Szovjetunióbeli szakmai szocializációs közeg is.

Természetesen a szocialista neveléslélektan megteremtése nem mehetett végbe konfliktusok nélkül. Megváltozott a dinamika a neveléstudomány és az emancipálódó pszichológia között, illetve magán a pszichológián belül is. Míg az ötvenes években a fiatal, szocialista neveléstudomány ignorálta a nyugati típusú lélektant, addig ezzel szemben, vagy inkább ezzel párhuzamosan, a hatvanas évektől kezdve az „elhallgattatásból” frissen szabaduló pszichológia nyugati ágának képviselői tettek ugyanígy a neveléstudománnyal és a szocialista neveléslélektannal, marxista kapcsolata okán.

A hatvanas évektől kezdődően a politikai-társadalmi rendszer egészében az állami-marxi ideológia kezdett ágazati területekre széttörözni, s e folyamat leképeződött a tudomány és azon belül a pszichológia területére is. Ettől kezdve már nem az állami-marxi ideológia legitimál, hanem a marxista pszichológiák. Ez egyben azt is jelenti, hogy kezdenek kialakulni az ágazati autonómiák. E folyamat egyik eleme, hogy létrejön a szocialista neveléslélektan.

Természetesen a szocialista neveléslélektan megteremtése nem mehetett végbe konfliktusok nélkül. Ennek hatásaként megváltozott a dinamika a neveléstudomány és az emancipálódó pszichológia között, illetve magán a pszichológián belül is. Míg az ötvenes években a fiatal, szocialista neveléstudomány ignorálta a nyugati típusú lélektant, addig ezzel szemben, vagy inkább ezzel párhuzamosan, a hatvanas évektől kezdve az „elhallgattatásból” frissen szabaduló pszichológia nyugati ágának képviselői tettek ugyanígy a neveléstudománnyal és a szocialista neveléslélektannal marxista kapcsolata okán.

Irodalom

- Akadémiai Almanach (1962). *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Akadémiai Almanach (1967). *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Akadémiai Almanach (1970). *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Akadémiai Almanach (1973). *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Akadémiai Értesítő (1952-1972). *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Báthory Zoltán és Falus Iván (1997) (szerk.), *Pedagógiai Lexikon I-III*. Budapest: Keraban.
- Breznyánszky László (2015): Kontinuitás és diszkontinuitás a debreceni egyetem pedagógia oktatóinak rekrutációjában 1940-1970. In: Németh András, Bíró Zsuzsanna Hanna és Garai Imre (szerk.), *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében*. Budapest: Gondolat Kiadó. 225-251.
- Ferge Zsuzsa (1976). *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fizel Natasa (2014). Sik Sándor szerepe a párhuzamos tanszékek megalakulásában a Ferenc József Tudományegyetemen. In: Miklós Péter (szerk.), *Sik Sándor eszmekörei*. Szeged: Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány. 63-75.
- Fizel Natasa (2018). *A magyar polgári iskolai tanárképzés története (1868-1947)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva (2013). Lázár György és a magyar pedológia – mítosz és valóság. *Magyar Pedológia*, 11(3), 133-151.
- Hovanyecz László (2011). *Gazdátlan ország. Beszélgetés Pataki Ferenc társadalompszichológussal*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Hunyady György (1996). A budapesti tudományegyetem és a pszichológia. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 52(1-3), 3-16.
- Karady Viktor (2015). Egy szocialista értelmiségi „államnemesség”? Kandidátusok és akadémiai doktorok a hazai társadalomtudományokban. In: Németh András, Bíró Zsuzsanna Hanna és Garai Imre (szerk.), *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében*. Budapest: Gondolat Kiadó. 251-281.
- Kardos Lajos (1952). Hozzászólás egy neveléslélektani tanulmány vitájához. *Pedagógiai Szemle*, 2(1-2), 102-119.
- Kardos Lajos (1955). Pavlov kutatásai és a lélektan. Doktori Értekezés tézisei. *Pedagógiai Szemle*, 5(5-6), 546-549.
- Kelemen Jánosné és Mosonyi Kálmán (1952). Számítan és logika. *Pedagógiai Szemle*, 2(1-2), 119-129.
- Kerékgyártó Imre (1952). A logikus gondolkodás fejlesztése a nyelvtan tanításának keretében. *Pedagógiai Szemle*, 2(1-2), 90-101.
- Knausz Imre (1986). A magyar „pedológia” pere. *Pedagógiai Szemle*. 36(11), 1087-1102.
- Knausz Imre (1994). *A közoktatás Magyarországon 1945-1956*. Kandidátusi disszertáció.
- Kovai Melinda (2016): *Lélektan és politika: pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban, 1945-1970*. Budapest: KRE-L'Harmattan.
- Kozma Tamás (2006). *Az összehasonlító neveléstudomány alapjai*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Lázár György (1950). A magyar pedológia viszszavonulási taktikája. *Társadalmi Szemle*, 5(3-4), 250-276.
- Lénárd Ferenc (1969). A gondolkodás merevsége és a vitaszellem. *Magyar Tudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*, 18(10), 648-656.
- Lénárd Edit és Baranyai Erzsébet (1951). A logikai gondolkodás fejlesztése a számtan és nyelvtan tanításának keretében. *Pedagógiai Szemle*, 1(1-2), 46-100.
- Lénárd Edit és Baranyai Erzsébet (1952). Válasz újabb hozzászólásokra és a vita tanulságai. *Pedagógiai Szemle*, 2(3), 247-263.
- Mihály Ottó (1999). Fordulat és pedagógia. In Mihály Ottó (szerk.), *Az emberi minőség esélyei: pedagógiai tanulmányok*. Budapest: Okker. 234-278.
- Nagy Péter Tibor (2013). Elitszociológia és neveléstörténet-írás. *Neveléstudomány*, 1(3), 40-59.
- Nagy Sándor (1976) (szerk.). *Pedagógiai Lexikon I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nagy Sándor (1977) (szerk.). *Pedagógiai Lexikon II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nagy Sándor (1978) (szerk.). *Pedagógiai Lexikon III*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nagy Sándor (1979) (szerk.). *Pedagógiai Lexikon IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nóbik Attila és Pukánszky Béla (2009). A tudományos nomenklatúra kialakulása a szegedi egyetemen Tettamanti Béla és Ágoston György példáján. In: Németh András és Bíró Zsuzsanna Hanna (szerk.), *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében*. Budapest: Gondolat Kiadó. 73-97.
- Pénzes Dávid (2013). A tudományos fokozatszerzés átalakulása 1948-1953 között Magyarországon. In:

Baska Gabriella – Hegedűs Judit – Nóbik Attila (szerk.), *A neveléstörténet változó arcai*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 69-80.

Péter Anna (1954, szerk.). *Az SzKP, a Szovjet Kormány és a Komszomol határozatai a szovjet iskoláról*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Pléh (1998). A pszichológia szimbolikája egy slampos totalitárius rendszerben. A magyar pszichológia a hatvanas években. In: Pléh Csaba (szerk.), *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Budapest: Balassi Kiadó. 91–111.

Pléh Csaba (2016). Intézmények, eszmék és sorsok a magyar pszichológia fél évszázadában 1960-2010. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(4-5), 691-723. DOI: [10.1556/0016.2016.71.4.5](https://doi.org/10.1556/0016.2016.71.4.5)

Sáska Géza (2005). A társadalmi egyenlőség antikapitalista és demokrácia-ellenes képzete a XX. századi pedagógiai ideológiákban, 2. rész. *Magyar Pedagógia*. 105(1), 83-99.

Sáska Géza (2008). A reformpedagógia alakváltozása az 1945-ös „kis” és az 1947 utáni „nagy” rendszerváltást követő időszakban. *Iskolakultúra*, 28(1-2), 3-23.

Sáska Géza (2009). A szocialista neveléstudomány kialakulása és függősorba sülyedése – a didaktika példáján. In: Németh András és Biró Zsuzsanna Hanna (szerk.). *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében*. Budapest: Gondolat Kiadó. 98–130.

Sáska Géza (2011). *Új társadalomhoz új embert és új pedagógiát!* Budapest: Gondolat Kiadó.

Sáska Géza (2015a). A neveléstudományi elit viszonya a politikai marxizmushoz az ötvenes években. In: Németh András, Biró Zsuzsanna Hanna és Garai Imre (szerk.), *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében*. Budapest: Gondolat Kiadó. 177-212.

Sáska (2015b). A pedagógiai normák változása az 1920-as 30-as évek Szovjet-Oroszországában. *Pedagógia történeti Szemle*, 1(1), 31-52.

Sáska (2015c). Az elmúlt két évtized pedagógusképzési reformküzdései, kreditekben elbeszelve. *Magyar Tudomány*, 176(7), 819-827.

Sáska Géza (2016). A szocialista neveléstudomány rekrutációja 1956-1962 között. In: Tóth Péter – Holik Ildikó (szerk.), *Új kutatások a neveléstudományokban 2015. Pedagógusok, tanulók, iskolák – az értékformálás, az értékközvetítés és az értéktéremtés világa*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 255-262.

Sáska Géza (2017). Embernek lenni sötét időkben. A neveléstudomány marxizmus-leninizmus a sztálini korban. In: Németh András és Pukánszky Béla (szerk.), *Gyermekek, tanárok, iskolák – egykoron és ma. Tanulmányok a 90 éves Mészáros István tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 165-176.

Somogyvári Lajos (2016). Oktatáspolitikai irányváltás a Szovjetunióban: egy iskolareform anatómiája (1958). *Pedagógia történeti Szemle*, 2(1-2), 23-39. DOI: [10.22309/ptszemle.2016.1.2](https://doi.org/10.22309/ptszemle.2016.1.2)

Somogyvári Lajos (2017). A hruscsovi oktatási reformpolitika magyar szereplői: az Iskolai Reformbizottság prozopográfiai elemzése (1958–1960). *Magyar Pedagógia*, 117(2) 171-195. DOI: [10.17670/mped.2017.2.171](https://doi.org/10.17670/mped.2017.2.171)

Sz. N. (1952). Egy neveléslélektani vita tanulságai. *Pedagógiai Szemle*, 2(6), 562-572.

Sz. N. (1957). Sokrétűen és alaposan tanulmányozzuk a gyermeket. *Pedagógiai Szemle*, 7(1) 8-14.

Varga Tamás (1969). A gondolkodás rugalmassága és a variációk. *Magyar Tudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*, 18(10), 637-647.

Jegyzetek

¹ E tanulmány első változata elhangzott az MSZT Oktatásszociológiai Szakosztálya és a Wesley János Lelkészképző Főiskola által szervezett, Kozma Tamás nyolcvanadik születésnapját köszöntő konferencián a Wesley János Lelkészképző Főiskolán (2019. április 23-24) https://archive.org/details/Hol_Tartunk_Kozma_80

² Köszönöm Sáska Géza értékes észrevételeit, melyek jelentősen bővítették a kutatás értelmezési keretét.

³ A Hruscsov névvel fémjelezhető iskolareform rendszerszintű elemzését lásd: Somogyvári Lajos (2016).

⁴ A Szovjetszkaja Pedagógika ezen cikke magyar fordításban a *Pedagógiai Szemle* 1957/1-es

számában jelent meg. A továbbiakban erre a fordításra hivatkozom.

⁵ Az emberi plaszticitásba vetett hit másik tudományos alapjának a pavlovi alapú reflexológiát tekinthetjük.

⁶ Köszönöm Trencsényi Lászlónak, hogy felhívta figyelmemet Szuhomlinszkij munkásságára.

⁷ Az szovjet oktatáspolitikai határozatok pedagógiai szakmásátásáról lásd Sáska (2015b).

⁸ Megjegyzem, hogy e fordítás még a forradalom előtt elkészülhetett, s megjelenését a forradalom előtti politika dokumentumának tekinthetjük. Azonban ezen hipotézisünk még bizonyításra szorul.

- ⁹ Egy értelmezés szerint a Lélektani Bizottság az ötvenhatos forradalom hatásaként jött létre és a nyugati, míg a Pszichológiai Bizottság már a szovjet irányultságra reflektált.
- ¹⁰ A kontinentális Európában a középiskola, s azon belül is a gimnázium központi szerepéről lásd Kozma Tamás (2006) *Az összehasonlító neveléstudomány alapjai* című könyvének „A kontinentális rendszer” fejezetét.
- ¹¹ Valószínűleg nem tévedünk oly nagyot, ha azt állítjuk, hogy a gyermektanulmányozó és tanítóképzőn dolgozó Nagy László nem véletlenül tájékozódott a pszichológia irányába.
- ¹² Mivel tördelési szempontból a táblázatok túl hosszúvá sikeredtek, ezért kettészedtük őket. Az elsőt táblázat minden esetben az alábbi adatokat tartalmazza: név, születési dátum, fokozat megszerzésének éve/helye, értekezés címe, opponensek. A második táblázat pedig a következőket: név, tudományterület, főiskolai-tanítóképzős kultúra jelenléte, munkahely a hatvanas években.
- ¹³ 1952-ben Várkonyi Dezső mellett Tettamanti Béla és Székács Imréné lett a neveléstudományok kandidátusa életmű alapján.
- ¹⁴ A különböző Pedagógiai Lexikonok nem tartalmazzák, hogy az egyes kutatók hol születtek és milyen családi környezetben nőttek fel. Erre inkább az életrajzok irányából következtethetünk. Azonban azt biztosan tudjuk, hogy Kelemen László Kiskunfélegyházán, Duró Lajos pedig Püspökladányban született.
- ¹⁵ Várkonyi Dezső a szlovákiai Kéménden, Baranyai Erzsébet pedig a mai Ukrajna területén található Nagyszőlősen született.
- ¹⁶ Forrás: Hovanyecz László (2011): *Gazdátlan ország. Beszélgetés Pataki Ferenc társadalompszichológussal*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- ¹⁷ 1970-ben a neveléstudomány három akadémiai doktortal rendelkezik. Földes Éva (neveléstörténet) 1963-ban, Nagy Sándor (didaktika) 1961-ben, Szarka József (nevelélmélet) pedig 1970-ben szerzi meg címét.
- ¹⁸ Radnai Béla kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy jól illeszkedett a vidéki születési hely, a főiskolai-tanítóképzős kultúra és a (nevelés)lélektanon belül a szovjet irányultság mintázathoz. Radnai 1914-ben Eleken született, a Budai Tanítóképzőben szerez tanítói oklevelet, majd Eleken tanító. 1963-ban lesz a pszichológiai tudományok kandidátusa (általános lélektan), értekezésének címe: *Neveléslélektani kísérletek a pedagógiai tevékenység tudatosítására*. Opponensei: Bartha Lajos és Kelemen László (Értesítő 1963:846).

Absztrakt

A Sztálin halála utáni lassú enyhülésben a fokozatosan kiépülő és konszolidálódó Kádár-korszakban lehetőséget kínáltak a szocialista berendezkedést elfogadó, marxista – azaz a nem polgári – neveléslélektan felépítésére. E tényt támasztja alá, hogy a hatvanas évek végére és a hetvenes évek elejére a neveléstudomány és a lélektan metszetében elhelyezkedő speciális tudományterület már több akadémiai doktortal is rendelkezett, míg az ötvenes években egyel sem. Kutatásunkban ennek a változásnak a történetét vázoljuk fel. Elsőként a korszakban végbemenő politikai és oktatásügyi előzményeket és változásokat, majd a neveléslélektani területtel foglalkozó kandidátusok és akadémiai doktorok mintázatát, végül pedig a szocialista neveléslélektan megteremtésének következményeit mutatjuk be.